

Introduksjon

Terje Emil Fredwall og Odin Lysaker

Universitetet i Agder

Vi lever i et samfunn preget av mangfold, globalisering og teknologiske endringer, både historisk og i dag. Det å bo i Norge ved inngangen til 2020-tallet innebærer kort sagt å måtte forholde seg til et verdimangfoldig fellesskap. Dette mangfoldet møter oss i små og store fellesskap og fører gjerne til at verdier kommer i konflikt eller støter mot hverandre. Personlige verdier kan komme i konflikt med det som kan kalles samfunnets verdier. Minoriteters verdier kan støte mot majoriteters verdier og levesett. I arbeidshverdagen kan de profesjonelles verdier bli utfordret i møte med andre profesjonstradisjoner, eller av andre menneskers livsførsel og forståelse av hva som er et godt liv. Yrkesutøvere kan se det som sin medborgerlige oppgave å delta i det offentlige ordskiftet, men kan også oppleve kritikk. For kan de representere en bestemt institusjon eller organisasjon uten at denne blir gjort til en politisk aktør? Hva hvis andre representanter for den samme institusjonen eller organisasjonen er verdimesig dypt uenige eller opplever seg krenket av ytringene?

I denne antologien er tolv forskere blitt invitert til å undersøke og reflektere over noen av disse ulike kontekstene, hvor verdiene til individer, grupper og/eller institusjoner strider mot hverandre. Det gjøres uten på forhånd å ha lagt én bestemt verdidefinisjon til grunn. I stedet har vi henvendt oss til forfattere med til dels ulik fagbakgrunn for å løfte frem og tematisere aktuelle verdikonflikter – uten å låse dem fast til én bestemt verdiforståelse eller avgrense dem til noen bestemte temaområder. På

Sitering av denne artikkelen: Fredwall, T. E. og Lysaker, O. (2020). Introduksjon. I O. Lysaker og T. E. Fredwall (Red.), *Verdier i konflikt: Etikk i et mangfoldig samfunn* (s. 9–16). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.95.choo>.

Lisens: CC BY-NC 4.0.

denne måten ønsker vi å synliggjøre eksemplene på verdikonflikter som blir undersøkt i hvert enkelt kapittel, noe som kan åpne opp for interessante innblikk i ulike verdidebatter ut fra en rekke forskjellige fagtradisjoner, teorier, empiri og metoder. Sagt på en annen måte: Det er nettopp fordi vi forholder oss til et bakteppe av verdimangfold og potensielt ulike forståelser av verdibegrepet, at det behøves en oppdatert og anvendbar verktøykasse som på relevant vis kan bidra til både den faglige og offentlige diskursen om hvordan vi best håndterer dagens og morgendagens verdikonflikter. Disse konfliktene kan det dessuten være klokt å forstå på bakgrunn av historiske konfliktlinjer. Her bidrar forfatterne av de ulike kapitlene med analyser av konkrete kontekster hvor verdier skaper konflikt.

På den måten speiler tekstene også noe av selve utgangspunktet for denne antologien: at verdimangfoldet er et faktum. Samfunnet preges av en rekke forskjellige og til dels motstridende verdier. Noen ganger skaper de et fellesskap. Andre ganger fører de til verdikonflikt. Felles for mange av bidragene i boken er forsøket på å kaste lys over et såkalt verdimesig uenighetsfellesskap. Dette innebærer at vi er enige om å være uenige (Iversen, 2014). Som samfunn kan innbyggerne forsøke å samles om noen felles, grunnleggende verdier, men det argumenteres samtidig for at fellesskapstanken ikke forutsetter at alle samfunnsmedlemmene blir enige om sine personlige verdisyn. Et slikt verdiforankret uenighetsfellesskap kan dermed bidra til en produktiv uenighet. For tross i verdikonflikter kan dialogen og læringen rundt verdimangfoldet fortsette, og ens eget verdisyn kan komme i spill i møte med andres verdistandpunkter. Vel å merke så sant man ikke søker å få gjennomslag for sine egne verdier gjennom voldsutøvelse; der går etter vårt syn grensen for et uenighetsfellesskap. Et annet fellestrekk er at kapittelforfatterne – selv om vi altså på forhånd ikke la opp til én bestemt verdidefinisjon – likevel ser ut til å kunne samles om at verdier uttrykker noe som er godt, viktig eller høyverdig, og som har betydning for moralsk praksis. Slik er vi heller ikke fremmede for at vi forfattere som forskerfellesskap har nærmet oss hverandre gjennom å samtale og diskutere, lese hverandres tekster og lytte for å lære noe nytt.

Antologien er inndelt i elleve kapitler. Odin Lysaker innleder boken med å diskutere om det bør være moralsk akseptabelt at Utøya-overlevende

i det offentlige rom uttrykker hat overfor mannen bak terroren, Anders Behring Breivik. 22. juli 2011 drepte Breivik 77 mennesker – åtte personer under bombeangrepet i Regjeringskvartalet og 69 personer på AUFs sommerleir på Utøya. Etter terroren har mye av debatten handlet om at samfunnsverdien «demokrati» har kommet under press, noe som ofte knyttes til spenningen mellom ytringsfrihet og hatytringer. I dette kapitlet tar Lysaker samtalen i en annen retning: mot hvilken plass Utøya-overlevendes hat kan ha i offentligheten. Med utgangspunkt i flere av de overlevendes uttrykte opplevelser av at det ikke har vært plass nok til deres hat etter terroren, påpeker han at hat gjerne både assosieres negativt med hatefulle ytringer (som er rettslig forbudt) og er en følelse som avvises av noen demokratimodeller. Slik kan de overlevendes hat gjøre at de opplever seg ekskludert fra demokratiet. I Lysakers tilnærming forstås imidlertid hat som ressentiment, et perspektiv som innebærer at hatet også innehar et moralsk potensial fremfor utelukkende å være noe negativt. Han ser videre på tilgivelse som gave, som kan oppstå ubedt og spontant lenge etter krenkelsen. Dette perspektivet synes i større grad å ivareta offerets syn på forsoningsprosesser, hevder han. Til sist introduserer han det han omtaler som «smertens språk», som viser til en følelsesbasert kommunikasjonsmåte som er felles for alle mennesker. Relasjonen mellom offer og overgriper kan ved hjelp av smertens språk rehumaniseres, skriver han, samtidig som han fremhever betydningen av at begge parter i så fall må få sitt menneskeverd og sin demokratiske deltagelseslikhet respektert.

Kjetil Fretheim drøfter hvilken rolle kirken kan og bør ha i en offentlig verdidebatt. Den norske kirkes egenart som trossamfunn og folkekirke gjør at kirkelig deltagelse i den offentlige samtalen ofte blir en krevende øvelse. Med utgangspunkt i den såkalte flyktningkrisen i perioden 2013–2015 og de reaksjonene som kom på kirkelige uttalelser om denne, retter han blikket mot hvordan kirkelig ansatte kan og bør forholde seg til samfunnets verdikonflikter, hvilke dilemmaer de må håndtere, og hvordan de kan bidra med demokratisk deltakelse i samfunnsdebatten. Han argumenterer for at det er en medborgerlig oppgave å delta i det offentlige ordskiftet, slik det også er en kirkelig, samfunnsteologisk oppgave å bidra til en demokratisk samtale om aktuelle, etiske samfunnsutfordringer. Dette handler ifølge Fretheim om å synliggjøre kristen tro og dens

implikasjoner for seg selv og andre mennesker. Den offentlige samtale og verdidebatt er tjent med en slik form for demokratisk deltakelse, og med kirkelig ansatte som evner å håndtere de mange dilemmaene som oppstår i den forbindelse, påpeker han.

Jan-Olav Henriksen er også opptatt av religionens rolle i det offentlige rom. Religioner fremstår som mangfoldige og må forstås som et mangfold på både godt og vondt. Nettopp derfor er det viktig at det kan utvikles en nyansert offentlig samtale om religioner og verdiene de representerer, hevder han. Henriksens utgangspunkt er at det hverken fra et samfunnsmessig eller kulturelt ståsted er likegyldig hvor man starter når man forsøker å forstå religionens rolle i samfunnet. Det finnes knapt noen nøytral forståelse av religion i vår tid, og det blir da viktig å finne måter å forstå religiøst mangfold på som kan bidra til å bygge ned konflikter og skape en sterkere erfaring av samhørighet og fellesskap på tvers av religiøse skillelinjer. Med dette som siktemål forsøker han å vise at et utgangspunkt i praksis kan være mer tjenlig enn å rette oppmerksomheten mot uenighet og forskjeller når det gjelder trossannheter. Religion ses her først og fremst som praksiser som bidrar til at mennesker orienterer seg i tilværelsen og forsøker å endre på forhold de opplever som urette. Et slikt perspektiv på religion kan også være bestemmende for hvordan man konkret omgår religiøse «andre», mener Henriksen. I stedet for å møte den andre ut fra interesser for sammenligning, konkurranse eller konflikt, kan dyder som nysgjerrighet, nestekjærlighet og medfølelse bidra til å skape andre og mindre konfliktfylte relasjoner til den andre. Dette krever imidlertid et metaperspektiv på religiøse tradisjoner som innebærer at de til sammen representerer et fellesskap med forskjeller og ulikheter som likevel kan leve side om side.

Terje Emil Fredwall og Inger Beate Larsen gir i sitt bidrag en analyse av sykepleierrollen i norske høysikkerhetsfengsler. Fengslene i Norge er organisert slik at det er de offentlige etatene som ellers har ansvaret for tjenestene i samfunnet, som også skal sørge for tjenestene innenfor fengselsmurene. Dette innebærer at sykepleierne jobber i fengselet, men er ansatt og lønnet av kommunen. I dette kapitlet undersøker de to forfatterne hvordan seksten sykepleiere i norske høysikkerhetsfengsler beskriver og reflekterer over sykepleierrollen og samarbeidet med

kriminalomsorgen. Fredwall og Larsen identifiserer her to hovedposisjoner som de omtaler som «sykepleie som sikkerhetsorientert omsorg» og «sykepleie som personorientert omsorg». Ved å trekke veksler på tidligere forskning på fengselsbetjentrollen i Norge finner de videre at det finnes noen tydelige verdifunderte fellesområder som både sykepleiere og fengselsbetjenter løfter frem som sentrale for å kunne gjøre en adekvat jobb i norske høysikkerhetsavdelinger. Samtidig identifiserer de akser eller konfliktlinjer som går på tvers av rollene som sykepleier og fengselsbetjent. Slik fremstår fengselet etter deres vurdering som et uenighetsfellesskap, der det både finnes skjebnefellesskap og uenighetsakser – dels mellom sykepleierne og dels på tvers av profesjonsrollene.

Inger Marie Lid retter blikket mot de omsorgs- og velferdstjenestene som tilbys personer med kognitiv funksjonsnedsettelse. Slike tjenester gis gjerne i personens private hjem, og tjenestemottakerne kan ha bruk for tjenester gjennom alle livsløpets faser. På den måten kan det oppstå konflikter mellom verdier som «frihet» og «beskyttelse mot risiko for skade». Balansegangen mellom disse verdiene kommer ifølge Lid til uttrykk i valg mellom å ta kontroll over enkeltpersoners handlingsrom eller å legge til rette for frihet. Den som er fri til å velge i eget liv, risikerer å ta valg som viser seg være feil, og som i ytterste konsekvens kan føre til skade. Hvis tjenesteyting derfor ikke legger til rette for frihet for enkeltpersoner, risikerer praksisen etter Lids vurdering å bli paternalistisk, der den som mener å vite bedre, tar valg på vegne av den som ikke vet sitt eget beste. Informert av filosofen Martha C. Nussbaum drøfter hun innholdet i begrepet selvbestemmelse relatert til forestillingen om det gode liv. Hun argumenterer for at selvbestemmelse bør forstås som et gradsbegrep, og som noe som læres. Måten tjenestene ytes på, kan styrke eller redusere den enkeltes frihet ved å vektlegge kontroll eller frihet og medborgerskap. Frihet er dermed noe som begrenses eller utfoldes i et nært samspill mellom tjenestemottaker og tjenesteyter. Derfor blir medborgerskap, forstått som selvbestemmelse og det å kunne ta egne valg, også en profesjonsetisk utfordring, hevder Lid.

Solveig Botnen Eide skriver om verdikonflikter som kommer til uttrykk i ulike forståelser av hensynet til «barnets beste», som er et sentralt prinsipp i norsk barnevern. Hun viser i kapitlets første del hvordan barnets beste har vært sentralt i barnevernets drøyt hundreårige historie, men at

forståelser av prinsippet har vært og stadig er i endring. Hun argumenterer videre for at det er både legitimt og nødvendig å gi barnet en prioritert posisjon i barnevernet. Vektlegging av barnets individuelle rettigheter og synet på barnet som aktør er tydelige markører i nyere syn på barnet, noe som også reflekteres i barnevernet. Det innebærer at barnet i økende grad selv anses som kompetent til å si hva som er hans eller hennes beste. Samtidig blir det vektlagt at barnet behøver omsorg, noe som kan innebære at avgjørelser som barnet selv ikke er i stand til å ta, blir tatt på vegne av ham eller henne. Denne spenningen mellom det individuelle og det relasjonelle kan ifølge Eide også karakteriseres som en verdimelessig spenning mellom avhengighet og autonomi. I kapitlet konkretiserer hun denne spenningen til aktuelle debatter og aktuelle saker, blant annet dommer fra Den europeiske menneskerettighetsdomstolen.

Paul Leer-Salvesen spør om Norge bør tillate polygame ekteskap. Polygame ekteskap er i dag den eneste samlivsformen som er forbudt for samtykkekompetente voksne, og Leer-Salvesen diskuterer hvorvidt dette forbudet bør opprettholdes eller ikke. I 1972 forsvant forbudet mot samboerforhold. I 1993 kom partnerskapsloven, og i 2009 ble ekteskapsloven endret slik at to personer av samme kjønn kan gifte seg. Er det ikke da naturlig at påbudet om monogami også forsvinner ut av lovverket, spør han. En drøfting av temaet polygame ekteskap blir i Leer-Salvesens tekst også til en diskusjon om forholdet mellom juss og etikk så vel som mellom majoritet og minoriteter. For hvor mye av det etiske feltet skal rettsliggjøres? Og skal staten i det hele tatt blande seg inn i samlivsetikken til frie voksne borgere? Eksemplet åpner videre opp for å diskutere mulige verdikonflikter mellom majoritet og minoriteter i et samfunn. Det aktualiserer også spørsmål som handler om forholdet mellom menn og kvinner i samfunnet. For selv om man kan forestille seg lik adgang for kvinner og menn til å inngå polygame ekteskap, er det omtrent bare i patriarkater denne samlivsformen finnes, skriver Leer-Salvesen.

Hans Herlof Grelland undersøker hvordan et menneskes identitet – forstått som følelsen av å være en bestemt person som tenker og handler autentisk – står på spill i møtet med en ny kultur. Han gir først en beskrivelse av hva identitet er, og hvordan et menneskes identitet formes i samspillet mellom en grunnleggende og spontan selvbevissthet og det

selvbildet som utvikler seg gjennom livet under påvirkningen fra andre mennesker og kulturen man lever i. Deretter går han over til å analysere fenomener som eksistensiell utrygghet og angst i sammenheng med at identiteten i en viss forstand alltid står på spill. Blikket rettes her i særlig grad mot hvordan et skifte i kulturelle omgivelser kan føre til identitetskrise. For å klargjøre dette bildet skiller Grelland mellom to typer identitet: den subjektive og den objektive. Den subjektive har sitt utgangspunkt i vår frihet og spontane selvbevissthet, mens den objektive er knyttet til selvbildet og dermed også til den kulturelle konteksten. Ifølge Grelland trenger vi en forankring i både den subjektive og den objektive identiteten, men den objektive identiteten er samtidig problematisk, siden den er i et spenningsforhold til friheten og muligheten til å være annerledes. Den eksistensielle friheten blir drøftet nærmere, og det blir understreket at friheten alltid er situert og har et utfoldelsesrom. Kulturen man lever i, bidrar til å gjøre dette utfoldelsesrommet større eller mindre. Spenningen mellom friheten og den objektive identiteten kan føre til ontologisk utrygghet, noe som kan erfares som akutt ved et brått skifte av omgivende kultur. Samtidig muliggjør den subjektive identiteten en forankring i vår frihet som gjør at kulturelle endringer kan oppleves som noe man kan mestre, og kanskje som positive og stimulerende, hevder Grelland.

Håvard Løkke er i sitt kapittel opptatt av de utfordringer som ligger i den måten folk opptrer og uttrykker seg på som samfunnsborgere. Det er et påfallende trekk i vår tid at folks adferd og språkbruk i det offentlige rom blir stadig mer ufordragelig, påpeker han. Vi lyver, svindler og «bullshitter», og ufordragelighet fører til en sosial ustabilitet som truer samfunnets fred. Vi mistenker at andre borgere er villige til å bryte sosiale normer som vi selv er villige til å forplikte oss til, mener Løkke. Med dette som bakteppe argumenterer han for at samfunnsmedlemmene trenger å tilegne seg en tilsynelatende glemte dyd, nemlig å være siviliserte personer. Han vektlegger, i tråd med Aristoteles, at borgere i et demokratisk samfunn må være villige til å styre og bli styrt, noe som innebærer at menneskene må ta ansvar for fellesskapet og vise anerkjennelse for hverandre. Denne villigheten er imidlertid ikke avhengig av at andre borgere gjør det samme. For hver borger er forpliktet til å være villig til å sette fellesskapet høyere enn seg selv, hevder Løkke.

Grethe Netland bruker filosofen John Rawls' idé om et uvitenhetens slør til å diskutere håndteringen av verdikonflikter. Hos Rawls inngår uvitenhetens slør som et element i en prosess der partene enes om prinsipper for rettferdig fordeling av goder i et samfunn. Deltakere i en slik prosess befinner seg bak et slør av uvitenhet som skjuler hvem de er i dette hypotetiske samfunnet. Rawls' idé er at prosessen da resulterer i prinsipper som ikke fremmer interessene til bestemte grupper på bekostning av andre. Netland overfører så dette til aktører som skal forsøke å løse en konflikt. Gjennom tre tenkte samfunnsaktuelle verdikonfliktscenarier viser hun hvordan et slør av uvitenhet kan brukes i prosessen frem mot omforente prinsipper for hvordan interessene til de involverte partene kan ivaretas.

I antologiens etterord tematiserer Arne Johan Vetlesen hvordan synet på mangfold – og dermed uenighet og konflikt – som et gode for samfunnet som helhet, har blitt kraftig utfordret de siste tiårene. Verden har på grunnleggende vis forandret seg etter 11. september 2001, slik også Norge ble forandret da «en av oss» drepte 77 mennesker på to åsteder 22. juli 2011. Til tross for alle forskjeller ved denne terroren har de to hendelsene hatt en felles konsekvens: De har angrepet toleransen og åpenheten vi bør møte mangfoldet av verdier, livssyn og levemåter med. Appellen til enhver som er borger i landet, om å vise toleranse og åpenhet overfor det som er «annerledes», er slik satt under press, skriver han. Med dette som bakteppe diskuterer og knytter Vetlesen bidragene i denne antologien sammen. Han trekker frem hvordan mange av kapitlene inntar et dydsetisk perspektiv, og han finner at flere av forfatterne balanserer tanken om personers selvbestemmelsesrett opp mot bestemte grenser. Han påpeker imidlertid også at det er blitt langt vanskeligere å føre en offentlig samtale om verdier, ikke bare på et overordnet plan, men også på et mer spesifikt plan der oppfatninger om rett og galt spiller en rolle.

Referanser

Iversen, L. L. (2014). *Uenighetsfelleskap: Blikk på demokratisk samhandling*. Oslo: Universitetsforlaget.